
FRANSIZ DEVRİMİNİN EVRENSELLİĞİ ÜZERİNE

*

Özgür Adadağ*

ÖZET

Fransız devrimi ve bu devrimin taşıdığı fikirler, farklı siyasal eğilimlerin eleştirdiği ya da savunduğu, kendi yaklaşımını desteklemek için olumlayarak ya da eleştirerek ona gönderme yaptığı, bir anlamda kendini ona göre konumladığı, ama her halükarda kayıtsız kalmadığı bir bütünü oluşturur. Diğer yandan, Fransız devrimi kendisinden sonra gelen devrimleri etkilemiş, bu devrimler ya onu model alarak ya da ondan farkını ortaya koymaya çalışarak ona gönderme yapmıştır. Sadece bu özellikleri bile Fransız devriminin tarihteki önemli ve ayrıcalıklı yerini göstermeye yeter.

Çalışmamızda, Fransız devriminin farklı düşünce akımları ve diğer devrimler üzerindeki etkisine yoğunlaşarak, bu devrimin evrensellik boyutunu incelemeye çalışacağız. Bu amaçla, ilk bölümde Fransız devriminden önce gerçekleşen devrimlerle etkileşimi ve farklılıkları üzerinde, ikinci kısımda ise 1789 tarihi ile başlayan devrim sürecinin 19. yüzyıl Avrupa'sında yarattığı yankılar üzerinde duracağız. Burada altını çizdiğimiz fikir, Fransız devriminin uzun vadeli etkisinin birbirine zıt iki yönü olduğudur. Son aşamada ise Fransız devriminin 20. yüzyıl devrimci hareketlerine model teşkil ettiğine, ancak bu modelin, örnek alanlar tarafından farklılaşmaya ve aşılmaya çalışılan bir model olduğuna değinilecektir.

Anahatar Kelimeler: Devrim, Fransız Devrimi, İngiliz Devrimi, Osmanlı.

---

* Yard. Doç. Dr., Galatasaray Üniversitesi, Siyaset Bilimi Bölümü

FARKLI TARİHSEL GEÇMİŞLER, FARKLI DEVRİMLER: İNGİLİZ, AMERİKAN VE FRANSIZ DEVRİMLERİ

İngiltere’de iç savaşın başladığı 1642 tarihi ile Haklar Bildirgesi’nin (*Bill of Rights*) ilan edildiği 1689 yılları arasında geçen süreçte iki olay İngilizler tarafından devrim olarak adlandırılmıştır. Bu sebeple, 17. yüzyıl İngiltere’si için iki devrimden bahsetmek gerekir. Devrim olarak adlandırılan ilk süreç, Cromwell’in ordularının iç savaşı kazanması, kral I. Charles’ın idam edilmesi ve monarşinin devrilmesi (1648-1649) değil, Cromwell diktatörlüğü ardından 1660 yılında gene Stuart hanedanından olan II. Charles’ın iktidara getirilerek monarşinin yeniden tesis edilmesidir. Devrim olarak adlandırılan ikinci süreç ise, Stuart hanedanından biri yerine, protestan Guillaume d’Orange’ın iktidara getirilerek, ardından Haklar Bildirgesi’nin ilan edildiği (1688-1689) dönemdir. Bu süreç ile parlamenter monarşi, mutlak monarşinin yerini almıştır. Yani, parlamento, krala karşı kanunların yapılması ve uygulanması sürecindeki eski gücünü tekrar kazanmıştır. *Glorious revolution* olarak adlandırılan devrim bu ikincisidir.¹

Bir asır kadar sonra, bu sefer Amerika kıtasında bir başka devrim gerçekleşir. 13 koloninin bağımsızlığını ilan ederek Amerika Birleşik Devletleri’nin temellerini attığı 1776 Amerikan devrimi, 1689 İngiliz devriminin takipçisi olarak kabul edilir. Aslında, iki devrim arasında kurulan bu bağ tarihsel bir gerçekliği yansıtmaktadır, zira, Amerika Birleşik Devletleri’nin tarihi 17. yüzyıl İngiltere’sinde başlar. Daha iyi ekonomik şartlara kavuşma hayali olanlar ile dinî baskıdan kurtulma amacındaki püritenler İngiltere’yi terk ederek bu yeni kıtada İngiltere’ye bağlı koloniler kurar. 18. yüzyıla gelindiğinde Amerika kıtasında kurulmuş olan koloniler; özgürlüğün, bolluğun, dinsel hoşgörünün olduğu, kısaca hayallerin gerçekleşebileceği yerler olarak görülmektedir.² Bir yanda, temel amaçları kolonilerin yaşam şartlarını iyileştirmek olan ve bu doğrultuda anakara İngiltere’yi uyarmak amacıyla boykotlar düzenleyip merkeze şikayet yazıları gönderen “ılımlılar”; diğer yanda, krala güvenleri azalan, idarî olarak İngiltere’den ayrılmayı savunan “radikal”ler³, her iki grubun da beslendiği siyasal kültür İngiltere kökenlidir. Kuzey Amerika’da Birleşik Devletler’in temelinin atacak olan 13 koloninin et-

---

¹ 17. yüzyıl İngiltere’sinde “devrim” olarak adlandırılan olaylar için bkz. Alain Rey, *“Révolution”*. *Histoire d’un mot*, Paris, Editions Gallimard, 1989, s. 59.

² Amerika kıtasında İngiliz kolonilerinin kurulma süreci için bkz. André Kaspi, *Les Américains*. *1. Naissance et essor des Etats-Unis, 1607-1945*, Paris, Editions du Seuil, 1986, s. 5-29.

³ 1776 Amerikan devrimi öncesi “ılımlı” ve “radikal” olarak adlandırılan gruplar için André Kaspi, *a.g.e.*, s. 97-98.

kilendiği geçmiş İngiltere tarihi, olay İngiliz devrimi, belge ise 1689 Haklar Bildirgesi'dir. Dolayısıyla, 1776'da Amerika'da yaşanan süreç, bir anlamda yüz yıl önce İngiltere'de elde edilmiş kazanımların yeni bir yapı içinde tekrar yürürlüğe konması olarak tanımlanabilir.

13 yıl sonra, bu defa kıta Avrupa'sında başlayan Fransız devrimi ise Kuzey Amerika'daki devrimden birçok açıdan farklıdır. 1789 Fransız devrimini, 1776 Amerikan devriminden ayıran en önemli nokta söz konusu iki devrimin gerçekleştiği coğrafyalardaki tarihsel geçmişlerin ve toplumsal yapıların farklılığıdır.

Her ikisi de "yeni bir toplum" yaratmayı amaçlayan bu devrimlerden Amerikan devrimi, eşit ve özgür insanlardan oluşan bir toplum kurma amacına ulaşmak için, aristokratik bir toplumsal yapıyı yıkmak zorunda kalmadan, deniz aşırı bir yolculuk sonrası bâkir ve geniş topraklarda "tarihsizlikten" yararlanmıştı. Oysa ki, 18. yüzyıl sonunda Fransa'nın aynı yapıyı kurabilmesi için feodal ve aristokratik bir geçmiş ile hesaplaşması gerekiyordu. Alexis de Tocqueville'in Amerikan toplumunda demokrasiyi incelediği çalışmasında belirttiği gibi: "Amerikalıların en büyük avantajı demokrasiye, demokratik devrimlerin acısını çekmeden ulaşmaları ve sonradan eşit hale gelmek yerine eşit doğmuş olmalarıdır."⁴ Oysa, Amerikan tarihinin tersine Fransız siyasal geleneği "Eski Rejim" ve "Devrim" in çatışması ile belirleniyordu. Bu çerçevede devrim, geçmişte kurulmuş olan yapının yıkılmasını içeriyordu. Böylece François Furet'nin tespit ettiği gibi: "Fransızlar ulusal tarihlerini bütünlüğü içinde sevmeyen garip bir toplum olacaktı: Devrim'i seviyorlarsa Eski Rejim'den nefret edecekler, Eski Rejim'i seviyorlarsa Devrim'den nefret edeceklerdi."⁵

Bu anlamda, iki farklı coğrafyadaki tarihsel ve toplumsal geçmiş devrimlerin içeriğini belirliyor, eşitsizlikler üzerine kurulu geçmişi ile hesaplaşmasının sonucu olarak Fransız devrimi daha radikal bir kimlik kazanıyordu. Başka bir ifade ile, Amerikan devrimi tarihin ağırlığını taşımaksızın gerçekleşirken, Fransız devrimi, "eşitlik, özgürlük, kardeşlik" sloganının somut bir hal alabilmesi için varolan bir tarihle hesaplaşıyor ve bu anlamda daha radikal oluyordu. Radikallik açısından iki devrim arasındaki fark, devrimin aktörlerinin kaderlerine bakıldığında da görülmektedir. Clément ve Nora'nın belirttiği gibi "Amerikan devrimi Fransız devriminden farklı ola-

⁴ Alexis de Tocqueville, *De la démocratie en Amérique*, Paris, GF Flammarion, 1981 (1. cilt 1835, 2. cilt 1840), Cilt II, Bölüm II, ch. III, s. 130.

⁵ François Furet, "L'idée française de la révolution", *La Révolution en débat*, Paris, Gallimard/Folio, 1999, s. 105, (makalenin ilk basımı, *Débat*, sayı 96, Eylül-Ekim 1997).

rak “kendi evlatlarını yemedi” ve devrimin liderleri birlik sağlanıp siyasal yapı sabit hale geldikten sonra da aynı kaldı.”⁶

Sonuç olarak, bir yanda İngiliz ve Amerikan devrimleri diğer yanda Fransız devrimi, geçmiş ile ilişkileri açısından değerlendirildiğinde, aralarındaki fark daha açık ortaya çıkmaktadır. 1689 ve 1776 gelenele buluşmanın devrimleridir: Bu iki devrim, geçmiş, etkisinden kurtulması gereken bir zaman dilimi olarak gören değil, aksine, geçmiş ile buluşan, onun değerlerinden esinlenen devrimlerdir. Fransız devrimi ise hem Katolik kilisesini hem de monarşiyi dışlayan, dolayısıyla geçmiş ile kopuşu öngören bir devrimdir.⁷

İngiliz, Amerikan ve Fransız devrimleri üzerine yaptığımız bu kısa sap-tamalar devrim kavramının geçirdiği anlambilimsel değişim hakkında da bize bilgiler vermektedir. Aslında, devrim kavramının ilk anlamı ve güncel kullanımı birbirinden tamamen farklıdır. İlk anlamı ile devrim, başlanılan noktaya geri dönen dairesel bir hareketi simgelemektedir. Daire imgesi ile varolanın tekrarı ve gerçekleşecek olanın öngörüsü ifade edilmektedir. Bu kavramsallaştırmanın arkasında olayların doğa ile ilişkilendirildiği antik düşüncenin izleri bulunur. Doğum ile başlayıp ölüm ile biten ve yeni bir doğum ile tekrar başlayan hayatlar, gündüz ve gecenin, mevsimlerin devamlılığı gibi olaylar, sonsuz bir zaman içinde, doğada dairesel bir yörüngede birbirini takip eden eylemler olarak algılanmıştır. Bu algılamanın uzantısı olarak devrim kavramı, astronomi bilimi ile ilişkilendirilerek, dünyanın ve gezegenlerin dairesel hareketinde olduğu gibi başlangıç noktasına geri dönüşü tanımlamıştır. Doğa olaylarının döngüsellliği için kullanılan devrim kavramı siyasal olaylar için de kullanılmış, ancak kavramın siyasal dönüşümleri tanımlamak için kullanımı ikinci planda kalmıştır.⁸

Bu doğrultuda belirtilmesi gereken nokta, İngiltere ve Kuzey Amerika’da yaşanan ve devrim olarak adlandırılan süreçlerin devrim kavramının bu ilk anlamı ile yakınlık göstermesidir. İngiliz devrimi ve onun halefi olarak kabul edilen Amerikan devrimi eski durumun tekrar oluşturulması, yani kendilerinden önceki kuşakların sahip oldukları hak ve özgürlükleri tekrar elde etme anlamında, “geriye dönüş” olarak değerlendirilmiştir.

---

⁶ Alain Clément ve Pierre Nora, “L’Amérique et la France: deux révolutions et deux mondes”, *La révolution américaine et l’Europe*, Paris, Editions du Centre National de la Recherche Scientifique, 1979, s. 336.

⁷ François Furet bu üç devrim arasındaki farkı belirtirken dine yaklaşımları üzerinde özellikle durmaktadır. İngiliz ve Amerikan devrimleri birçok açıdan Hıristiyanlık ile bağını korurken, Fransız devrimi tam tersi bir yol izlemiş, din dışı bir kimlik almıştır. *A.g.e.*, s. 74-75 ve 116-125.

⁸ Devrim kavramı hakkındaki açıklamalar için, Özgür Adadağ, “Devrim”, Ahmet Cevizci (ed.), *Felsefe Ansiklopedisi*, Cilt 4, Ankara, Babil yayınları, 2006, s. 281-285.

Elbette 17. yüzyıl İngiltere'si ve 18. yüzyıl Amerika'sında gerçekleşen olaylar sadece, devrimin ilk anlamındaki doğa olaylarının döngüsellliği ile açıklanamaz. Söz konusu olan insan iradesi ile siyasal yapının değiştirilmesidir. Dolayısıyla, bu yeni süreçte devrim, insanın müdahil olamadığı doğanın veya ilahî düzenin gerçekleştirdiği bir döngü olarak değil, kendi kural-ları olan, eskisinden daha iyi bir yapı kurma ideali taşıyan insanlar tarafın-dan gerçekleştirilen bir eylemler bütünü olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu doğrultuda, İngiliz ve Amerikan devrimlerinin, kavramın ilk anla-mından, modern ve siyasal anlamına geçişte öncü adımlar olduğu söylene-bilir. Fakat, devrimin, kökten ve ani bir değişim yaratarak, yeni bir düzenin başladığı süreci tanımlamasında belirleyici olan en önemli olgu Fransız dev-rimidir. 1789 ve sonrasında gelişen olaylar ile devrim kavramı ilk anlamına zıt olarak başlangıç noktasına geri dönüşü değil, yeni bir toplumsal ve siya-sal yapının şiddetli ve ani bir şekilde ortaya çıkmasını ifade etmeye başlamış ve dolayısıyla kavram modern anlamını kazanmıştır. Böylece, Fransız dev-rimi kendinden sonra gerçekleşecek tüm devrimleri birleştirici tekil bir nite-lik kazanmış, 1789 sonrasında devrim, "tarih ötesi" bir kavram haline dö-nüşmüştür.⁹ Büyük toplumsal sarsıntı, eski olandan kopuş, radikal bir baş-langıç, şiddet, vs. gibi olgular devrim kavramına eklenmiştir.

Ancak, tüm bu açıklamalarımıza rağmen bu üç devrimi – ve gelmiş geç-miş tüm devrimleri - ılımlılık / radikallik ya da geçmişten kopuş / süreklilik ikilikleri üzerinden anlamaya çalışmak yeterli olmayacağı gibi, yanlış so-nuçlara varmamıza da yol açabilir. Zira, Tocqueville'in "Eski Rejim ve Dev-rim" adlı eserinde savunduğu gibi, Fransız devrimi kendisini önceleyen sü-recin sonucu olarak ortaya çıkmış ve bu anlamda kopuş kadar sürekliliği de içinde barındırmıştır.¹⁰ Diğer taraftan, Amerikan devrimi her ne kadar İngi-liz liberal geleneği ile bir devamlılık arz ediyor, ondan esinleniyor olsa da; İngiliz parlamentosuna karşı bir başkaldırıyı, yeni bir ulusun yeni bir idarî ve kurumsal yapı ile kurulması anlamında bir başlangıcı, dolayısıyla bir an-lamda kopuşu simgelemektedir.¹¹

⁹ Reinhart Koselleck, "Critères historiques du concept de "révolution" des Temps modernes", *Le Futur Passé. Contribution à la sémantique des temps historiques*, Paris, Editions de EHESS, 1990, s. 70.

¹⁰ Alexis de Tocqueville, *L'Ancien Régime et la Révolution*, Paris, Flammarion, 1988 (1856) [Türkçe çevirisi, *Eski Rejim ve Devrim*, çev. T. Ilgaz, Kesit Yayıncılık, 1995]. Tocqueville'in fikirlerinden esinlenerek "devrimci kopuş mitini" eleştiren yaklaşım için, François Furet, *Penser la Révolution française*, Paris, Editions Gallimard/Folio, 1978, s. 13-52 [Türkçe çevirisi, *Fransız Devrimini Yo-rumlamak*, çev. A. Kuyuş, İstanbul, Alan yayıncılık, 1989].

¹¹ Philippe Raynaud, "Révolution américaine", P. Raynaud ve S. Rials (ed.), *Dictionnaire de philosophie politique*, Paris, PUF, 1996, s. 569.

Zaten, tüm bu özellikleriyle Amerikan devrimi, 1789'un hemen öncesinde ve devrim sürecinde Fransız düşünce dünyasında önemli bir yer işgal etmiş, yeni bir ulusun kendi iradesi ile doğuşu desteklenmiştir. Bu desteğin arkasında, Amerikan devriminin, bir anlamda, Aydınlanma düşüncesinin somutlaştığı olay olarak görülmesi de vardır. Zira, yeni toplum, bireylerin özgür iradeleri ile kurulmuş ve bu toplumda haklar ve egemenlik bir "sözleşme" ile garanti altına alınmıştır. Ancak, tüm bu olumlu yaklaşımlara rağmen, Amerikan devrimi verdiği vaatleri gerçekleştirmediği gerekçesi ile Fransız düşünürler tarafından eleştirilmiştir. Bu eleştirilerin temel dayanak noktası, tek ve birlik olmuş ulus içinde ikili yapının yanlış olacağı fikridir. Yani, egemenliğin sahibi olan halk sadece bir tane olmasına rağmen, Kuzey Amerika'da kurulan siyasal yapının iki meclisliliğe (bikameralizm) ve kontrol – denge (*check and balance*) sistemine dayanması eleştirilmiştir.¹² Bu doğrultuda, kendi devrimlerinin Amerikan öncülünden daha ileri gittiği savunulmuştur. Zaten, Fransızlar, 1789 ile kendi hayallerini gerçekleştirebilecekleri, kendilerine ait bir modele sahip olduklarına ve başka bir modele ihtiyaç duymadıklarına inanmışlardı.¹³ Üstelik, bu model evrensel olma iddiasındaydı ve bu iddiasında da başarılı olacaktı.

FRANSIZ DEVRİMİNİN İKİ YANLI EVRENSELLİĞİ

Kendisinden önceki devrimlerle kıyaslandığında Fransız devriminin dünya üzerinde bıraktığı etki çok daha büyüktür. Bölgesel olarak kalmış İngiliz ve Amerikan devrimlerinin tersine, Fransız devrimi evrensel bir nitelik kazandı ve devrimi hazırlayan fikirleri yaymakta zorlanmadı.¹⁴ 1789 ile 1776'nın farklı etkiler yaratması üzerine düşündüğümüzde iki önemli sebepten bahsedebiliriz. Bunlardan birincisini coğrafi gerekçe olarak adlandırabiliriz: Fizikî sınırların bir sonucu olarak Amerikan devriminin okyanus ötesi etkisi fazla olmamıştır. İkinci sebep ise Birleşik Devletlerin oluşmasına yol açan devrimin kendi devrimci modelini yayma arayışı içine girmemesi-

---

¹² Fransız düşünürlerin Amerikan devrimine olumlu yaklaşımları ve bu devrimin eksik buldukları yanlarına eleştirileri hakkında, Philippe Raynaud, *a.g.m.*, s. 571-572.

¹³ François Furet, "De l'homme sauvage à l'homme historique: l'expérience américaine dans la culture française", *La révolution américaine et l'Europe*, Paris, Éditions du Centre National de la Recherche Scientifique, 1979, s. 98-99.

¹⁴ Hannah Arendt, Amerikan ve Fransız devrimlerinin etkilerini kıyaslarken, biraz da hayıflanaarak, Fransız devriminin dünya tarihi olmasını, buna karşın büyük bir başarı sağlamış Amerikan devriminin bölgesel bir önem taşımaktan öteye gidememesini "üzücü gerçek" olarak tanımlamaktadır. Hannah Arendt, *Essai sur la révolution*, Coll. Tel / Gallimard, 1967, s. 77-78.

dir.¹⁵ Clément ve Nora'nın belirttiği gibi: "Amerikan devrimi, birincil amacı, yani kolonileri siyasal olarak bağımsız bir şekilde oluşturmak dışında kendini bir devrim felsefesi şeklinde ifade etmemiş ve böylece "ihraç malzemesi" olmamıştır."¹⁶

Fransız devriminin evrensel etkisinin en somut göstergesi bu devrimden sonra gelen neredeyse tüm devrimci hareketlerin kendilerini onunla kıyaslamalarıdır. "Özgürlük, eşitlik kardeşlik" sloganı, insan hakları bildirgesi, halk egemenliği fikrine dayanan yazılı anayasası ve tüm bunların evrenselliğini savunması ile Fransız devrimi, kendi ülkelerindeki otoriter rejimleri yıkmayı amaçlayan herkes için köklü bir siyasal değişimin örneği haline geldi. Diğer taraftan, halkların kendi kaderlerini tayin hakkı ilkesi ile 19. yüzyılda başlayan uluslaşma sürecinin tetikleyicisi olarak Fransız devrimi, ülkelerinin bağımsızlığını savunanlara ve sömürgeciliğe karşı mücadele edenlere de model teşkil etti. Tüm bu özellikleri ile Fransız devrimi birçokları için sınır tanımayan bir vaat olarak sunuldu ve kabul edildi.

Ancak, madalyonun bir de öbür yüzü var. Fransız devrimi bazıları için örnek alınacak bir model sunarken, diğerleri için ise düzeltilmesi gereken fikirlerin öncüsüydü. Başka bir ifadeyle, Fransız devrimi sadece kendisini sahiplenene değil, aynı zamanda devrime ve devrimin taşıyıcı fikirlerine karşı çıkanlara da ilham veriyordu.

Fransız devriminden bahsedildiğinde akla ilk olarak insan hakları, özgürlükler, halk egemenliği, Aydınlanma çağına getirdiği kendi ayakları üzerinde duran birey, aklın üstünlüğü ve belirleyiciliği gibi insanlık tarihine katkılarında dolayı önem taşıyan fikirler gelir. Ancak, Fransız devrimi aynı zamanda insan hakları bildirgesi ile ete kemiğe bürünen değerlere yapılan köklü eleştirileri, ya da 1789'un hemen ardından yaşanan Terör dönemini ve bu dönemin beraberinde getirdiği Fransız devriminin değerlerini sorgulama sürecini de içerir. Bu çerçevede, Fransız devriminin birbirine zıt iki görüntüsüyle şekillenen, iki yönlü evrenselliğinden bahsetmek daha yerinde olacaktır. Bir yüzü özgürlüğün, eşitliğin, kardeşliğin, insan haklarının, taassuba karşı aklın zaferinin ve tüm bunların evrenselliğinin simgesi olarak aydınlık, diğer yüzü ise, terörün, düzensizliğin, şiddetin, uzun soluklu bir yapı kurmayı sağlayacak zeminin kaybolmasının simgesi olarak karanlık. Bu ikili

---

¹⁵ Fransız devrimini "ekümenik" olarak tanımlayan E. Hobsbawm, 1808 sonrasında Latin Amerika'nın bağımsızlığını sağlayacak ayaklanmaları tetikleyen Amerikan devrimi değil Fransız devriminin etkileri olduğunu belirtir. Bununla birlikte, Amerikan devriminin etkisini gözardı etmemek gerektiğini, zira birçok Latin Amerika devletine anayasal yapı açısından model teşkil ettiğini de belirtir. Eric J. Hobsbawm, *L'ère des révolutions. 1789-1848*, Coll. Pluriel / Fayard, 1969, s. 75-76.

¹⁶ Alain Clément ve Pierre Nora, *a.g.m.*, s. 332.

yanı ile Fransız devrimi, hem taraftarları hem de eleştirenleri tarafından her zaman tartışmaların merkezine yerleştirilmiş ve neredeyse dönemin hiçbir düşünürü ya da siyasetçisi 1789 ve devamındaki sürecin mirasını dikkate almaksızın hareket etmemiştir.

Aslında Fransız devriminin barındırdığı bu zıtlıklar devrim kavramına da içkindir. Yukarıda devrim kavramının ilk anlamı ile astronomiyle ilişkilendirilerek kullanıldığından ve kavramın siyasal dönüşümleri tanımlamak için kullanımının sınırlılığından bahsetmiştik. 18. yüzyıla kadar, devrim kavramının toplumsal ve siyasal kullanımının içeriğini belirleyen üç temel özelliği bulunmaktadır: Tekrarlılık, döngüsellik ve olumsuzluk.¹⁷ Bu dönemde devrim, şiddet yoluyla iktidarı ele geçirmeyi, hükümet darbelerini, siyasal çalkantıları, kanlı iç savaşları, saldırıları ve düzensizliği tanımlamaktadır. Ayrıca, bu olumsuz içerikle bağlantılı olarak, kavram sıklıkla, çoğul haliyle, “devrimler” şeklinde kullanılmıştır.

Kavramın Batı dünyasında çoğul ve olumsuz kullanımından, tekil ve olumlu kullanımına geçişte rol oynayan olaylar arasında¹⁸ en önemlileri İngiliz, Amerikan ve nihayetinde Fransız devrimleridir. Ancak, burada altını çizmeye çalıştığımız konu, 1789 sonrasında devrim kavramının eskiden taşıdığı olumsuz içeriğinin tamamen ortadan kalktığını söylemenin yanlış olacağıdır. 1789 tarihi sonrasında devrim kavramı, bugün algılandığı şekliyle, yukarıda belirttiğimiz zıtlıklar içeren anlam bütünlüğüne sahip olmuş ve bu anlam bütünlüğü ile evrensel bir nitelik kazanmıştır. Dolayısıyla, bir anlamda devrim kavramı ile Fransız devriminin kaderleri birleşmektedir. Bir yandan özgürlük adına verilen onurlu bir mücadele, diğer yandan – eski dönemdeki olumsuz anlamını çağrıştıracak şekilde – baskı rejimi ile son bulan şiddet ve terörün sebebi; bir yandan insanın haklarını aradığı eylem, diğer yandan anarşinin tetikleyeni, belirsiz ve kontrol edilemez bir geleceğin hazırlayanı.¹⁹

Sonuçta, hem genel olarak devrim kavramının anlamı açısından, hem de özel olarak Fransız devrimi açısından, karşımızda iki devrim vardır. Daha doğru bir ifade ile tek bir devrimin iki farklı okuması sonucunda bir “iyi devrim” bir de “kötü devrim” ile karşı karşıyayız. Aslında, bu tip ikili okuma tarihte devrim olarak adlandırılan tüm olaylar için geçerli gibi gö-

---

¹⁷ Rolf Reichardt ve Hans-Jürgen Lüsebrink, “Révolution à la fin du 18e siècle. Pour une relecture d’un concept-clé du siècle des Lumières”, *Mots*, sayı 16, Mart 1988, s. 36-37.

¹⁸ Örnekler ve ayrıntılar için bkz. Rolf Reichardt ve Hans-Jürgen Lüsebrink, *a.g.m.*, s. 41-52. Ayrıca, Rolf Reichardt, “Révolution”, Michel Delon (ed.), *Dictionnaire européen des Lumières*, PUF, 1997, s. 939.

¹⁹ Michel Vovelle, *Idéologies et mentalités*, Editions La Découverte, 1985, s. 310

zükmetedir.²⁰ Fransız devrimi ve bu devrim üzerine 19. yüzyılda yapılan tartışmalarda devrimin iki farklı şekilde algılanması değişmemiş, aksine daha da belirginleşmiştir.

Fransız devriminin evrenselliğine dönecek olursak, üzerinde durulması gereken bir diğer konu, bu devrimin bahsettiğimiz iki yanlılığı ile, 19. yüzyıl Avrupa'sının düşünce iklimi üzerindeki etkisidir. Aslında, 19. yüzyıl Avrupa'sını fikirsel bir bütünlükten ziyade çeşitlilik ve zıtlıklarla tanımlamak daha doğru olur. Bu yüzyıl, romantizm, liberalizm, sosyalizm, milliyetçilik, karşı-devrim düşüncesi, pozitivizm gibi felsefî, edebî ve siyasal akımların şekillendiği, Avrupa'nın düşünsel çeşitlilik anlamında en yoğun dönemlerinden biri olarak belirir. Bu farklı düşünce akımlarının biçimlenmesinde Fransız Devrimi'nin beraberinde getirdiği fikirlerin ve bu fikirlere karşı oluşturulan eleştirel yaklaşımların önemli bir rolü vardır.

Örneğin, Edmund Burke'ün Fransız devrimine yaklaşımı, devrimin temsil ettiği fikirlere yapılan eleştirilere öncü niteliği taşır. Bu eleştiriler arasında bazı temel noktalar şu şekilde sıralanabilir: Fransız devriminin insan hakları, eşitlik, özgürlük, toplum sözleşmesi gibi soyut fikirlere dayandığı ve insan hayatındaki gerçek şartları dikkate almadığından somut hayatta uygulanamayacakları; oysa, siyasetin soyutlamalara değil somut gerçekliklere, yaşanmış olgulara dayandığı; siyasal kurumlar ve kavramların geçmişten gelen deneyimlerle oluştuğu, herhangi bir parlamentonun çıkaracağı kanun ile temsil ettiği toplumun geleneğinde var olmayan bir özgürlüğü ona veremeyeceği, verse dahi bunun bir anlamı olamayacağı; "evrensel insan hakları" anlayışının, insanı "doğal halde", güvensiz ve belirsiz bir ortamda bırakarak onu sadece devrimci, yani yıkıcı bir harekete itebileceği, bunun dışında insan eylemine olumlu bir katkısı olamayacağı; insan haklarının, ancak insan belirli bir geleneğe sahip somut bir grup içindeyse anlam kazanabileceği; devrimlerin, tarihin doğal akışını kesen ve tarihsel süreçte kırılma yaratan dönemler olduğu.

Bu tespit ve eleştiriler tüm Avrupa'da etkili olmuş, ama özellikle Fransız devriminin akılcı ruhuna karşı çıkışın güçlü bir geleneğe dayandığı Al-

---

²⁰ İngiliz ve Amerikan devrimleri için Mona Ozouf'un yazdıkları bu ikili yorumun genel geçerliliğini gösterir nitelikte. Yazar, her iki devrimin de gerçekleştikleri dönemlerde iki farklı şekilde yorumlandığını belirtiyor: "Zamanın fırtınalı gidişinden sıyrılan ve düzeni yeniden sağlayan "restorasyon" (*restauration*), ya da dönemin gidişatına uyan ve yeni bir düzensizlik silsilesine yol açan "devrim" (*revolution*)... Geri dönüş ve sükunet için düzenlenmiş mutlu devrimin yanında, bozulma ve çalkantıya yol açan düzensiz devrim. Sonuç olarak her daim iki devrim." Mona Ozouf, "Révolution", F. Furet ve M. Ozouf (ed.), *Dictionnaire critique de la Révolution française*, Flammarion, 1992, s. 417-418.

manya'da önemli bir ses getirmiştir.²¹ Ernst Brandes, August Wilhelm Rehberg, Almanya'daki en tanınmış Edmund Burke çevirmeni Friedrich Gentz gibi isimler, Burke'ün fikirlerine paralel yaklaşımlarla, Fransız devriminin getirdiği yeni yapıyı eleştirmişlerdir ve birçok açıdan ona karşı tutum almışlardır.²² Diğer taraftan, aklın egemenliğinde yeni bir yapılanma yerine, geçmiş, özellikle de Ortaçağ dönemini idealleştiren; eşit ve kendi iradesi olan insanlar üzerine kurulu bir toplum yerine hiyerarşik ve organik bir toplum yapısını savunan; din dışılığı eleştiren ve dinsel birliğin güçlendirilmesini öneren Alman romantizmi de, bu zıtlıklardan da görülebileceği gibi, bir anlamda, Fransız devriminin yarattığı ortama tepki olarak şekillenmiştir.²³

Fransız devrimi, fikirler düzeyinde yarattığı bu etki ve tepki sürecine ek olarak, 19. yüzyıl siyasal gelişmelerinin yorumlanması açısından da önemli bir role sahiptir. Bir yandan 1789 ardından gelen Terör dönemi, diğer yandan 1830 ve 1848 devrimleri, 1871 Paris Komünü, bu olayların tüm Avrupa'daki etkisi ve bu süreçleri takip eden siyasal gelişmeler, Fransız devriminin uzantısı olarak değerlendirilmiş²⁴ ve devriminin bütün bu süreçteki

---

²¹ Herder, daha Fransız devrimi gerçekleşmeden önce yazdıklarıyla, Aydınlanma düşüncesi ve Fransız devriminin taşıyıcı fikirlerine eleştirel yaklaşımın temellerini atmıştır. Justus Möser de dönemin genel eğiliminin tersine, Aydınlanma düşüncesinin fikirlerini eleştirenler arasında yer alır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için, Jacques Droz, *L'Allemagne et la Révolution française*, Paris, PUF, 1949, s. 337-347.

²² Alman düşünürlerin Fransız devrimine eleştirileri ve Edmund Burke'ün Almanya'daki etkisi için bkz., Philippe Raynaud, "Burke et les Allemands", *The French Revolution and the Creation of Modern Political Culture. The Transformation of Political Culture 1789-1848*, Cilt.3, Pergamon Press, 1989, s. 59-78.

²³ Siyasal romantizmin Almanya'daki kuramcıları, devlet kurgusu ve savunduğu temel fikirler için bkz., Robert Legros, "Le Romantisme politique", Alain Renaut (ed.), *Lumières et Romantisme. Histoire de la philosophie politique*, Cilt 3, Calmann-Lévy, s. 273-308.

²⁴ Alexis de Tocqueville devrim sürecinin devamlılığı hakkında şunları yazar: "Anayasal monarşi, Eski Rejim'in; Cumhuriyet, Monarşinin; İmparatorluk [1. İmparatorluk, 1804-1814 yılları arasında Napolyon Bonapart'ın imparator olduğu dönem], Cumhuriyetin; Restorasyon [onarım, yeniden canlanma olarak çevirilebilecek bu terim Fransa'da 1814-1830 yılları arasında XVIII. Louis ve XX. Charles'ın kral oldukları monarşi düzeninin yeniden kurulduğu dönemi simgeler], İmparatorluğun yerine geçti, sonra Temmuz monarşisi [*monarchie de juillet*, Fransa'da, Temmuz 1830 – Şubat 1848 tarihleri arasında Louis-Philippe'in iktidarda olduğu monarşik siyasal rejimi tanımlar] geldi. Birbirini takip eden bu değişimlerin herbirinden sonra, kibirli bir şekilde Fransız devriminin eserini oluşturduğunu, sona erdiğini söyledik ve buna inandık. Ne yazık ki, ben de restorasyon döneminde ve hatta o dönemdeki hükümet düştüğünde bile bunu umdum. Oysa bakın, Fransız devrimi yeniden başlıyor... Ben, bu uzun yolculuğun ne zaman biteceğini söyleyemem, bilmiyorum. Kendime sık sık bu kadar uzun zamandır aradığımız bu anakara gerçekten var mı, yoksa kaderimiz ebediyen havanda su dövmek mi diye soruyorum!" *Souvenirs. Œuvres complètes*, Paris, 1964, XII, s. 87. Alıntılayan, Félix Gilbert "Revolution", Philip P. Wiener (ed.), *Dictionary of the History of Ideas*, Cilt IV, New York, 1973, s. 158-159.

etkisi hep tartışma konusu olmuştur.²⁵ Fransız devriminin referans olması, sadece 19. yüzyıl olaylarını 1789'un devamı olarak değerlendiren ve bu durumu destekleyenler için değil, bu devamlılığı bitirmek, yani devrim sürecine son vermek isteyenler için de geçerlidir. Bu son grup için 1789 ile başlayan devrim süreci 19. yüzyıl boyunca devam etmektedir ve dönem dönem siyasal otorite boşlukları oluşmaktadır. Dolayısıyla, devrime nihai bir son vermek, düzenin daimi olarak hakim olacağı bir yapıyı kurmak gerektiği fikri yaygınlaşmıştır.

Bu yaklaşımın en somut örneğini, insanlık tarihini teolojik, metafizik ve pozitif olarak üç döneme ayıran ve Fransız devrimini, teolojik dönemden pozitif döneme geçişi sağlayacak metafizik aşamaya yerleştiren pozitivist felsefede görebiliriz. Pozitivist anlayışa göre gerçek bir teori sunmayan metafizik dönemin tek işlevi, eleştirel yapısı ile teolojik döneme son vermektir. Bu anlamda Fransız devrimi, pozitivist döneme ulaşmak için önemli bir adımdır, zira eleştirel aklı ön plana çıkarmıştır. Ancak, yeterli değildir, çünkü, olguların bilime dayanan genel kurallarla açıklandığı ve siyasal yapının pozitivism olduğu son aşamaya ulaşmak için daha çok yol vardır. Ayrıca, insanlığın ilerleyeceği bu yolda Fransız devriminin taşıyıcı fikirleri, soyut ve yıkıcı nitelikleri ile yeni bir yapı kurmaya zemin hazırlamaksızın sadece varolanı yıkmaktadır. Dolayısıyla, devrim ertesinde toplumun yeniden yapılanmasına imkan verecek bir zemin oluşmamıştır. Özetle, Auguste Comte'un temellerini oluşturduğu pozitivist felsefeye göre Fransız devriminin birtakım kazanımları vardır ve bunlardan yararlanılmalıdır, devrim yeni döneme geçişi hazırlayan kurucu bir olaydır ve bu anlamda insanlara bir fırsat sunmuştur, ancak devrimin beraberinde getirdiği düzensizliğe bir son verilmelidir.²⁶

---

²⁵ Alain Rey, a.g.e., özellikle "D'autres révolutions" başlıklı bölüm, s. 211-226.

²⁶ Pozitivist takvimin 1789 tarihi ile başladığını hatırlarsak Fransız devriminin pozitivism için kurucu bir olay olarak kabul edildiğini daha iyi görürüz. Ancak, Auguste Comte'un Fransız devrimine görece ılımlı olarak değerlendirebileceğimiz yaklaşımına rağmen, pozitivist düşüncenin genel anlamda devrimlere olumsuz yaklaştığı belirtilmelidir. Comte'a göre, devrimler kaçınılmazı gereken olaylardır. Bunun gerekçesi ise pozitivist düşüncenin amentüsü, "düzen içinde ilerleme"de bulunabilir: Devrimler, ilerleme amacının gerçekleşmesi için vazgeçilmez olan düzenin bozulmasına yol açar. Bu fikirleri için, *Système de politique positive ou traité de sociologie instituant la Religion de l'Humanité*, Paris, 1853, 3 cilt olan bu eserin özellikle 1. cildi, ve *Plan des travaux scientifiques nécessaires pour réorganiser la société*, 1822. Comte'un Fransız devrimi hakkında düşünceleri için bkz., Juliette Grange (haz.), *Politique d'Auguste Comte*, Ed. Payot & Rivages, 1996, s. 107. Ayrıca, Pierre Favre, "Comte. Plan des travaux scientifiques nécessaires pour réorganiser la société", F. Chatelet, O. Duhamel, E. Pisier, *Dictionnaire des œuvres politiques*, Paris, PUF, 1989, s. 204.

Bu anlatılanlar ile belirtmeye çalıştığımız Fransız devriminin 19. yüzyıl düşüncesinin çeşitliliğini tek başına oluşturduğu değildir. Elbette, hiçbir olay, hiçbir akım tek başına bütün bir yüzyılın şekillenmesinde belirleyici olamaz. Vurgulamaya çalıştığımız konu, 19. yüzyıl boyunca şekillenen, yeni biçimler alan düşünce akımlarının neredeyse hepsinin o ya da bu şekilde Fransız devrimine gönderme yapmış olması, bu devrime karşı kayıtsız kalmamış olmasıdır. Neredeyse tüm toplumsal ve siyasal gelişmeler Fransız devrimi merceğinden yorumlanmış ve neredeyse bütün düşünürler, Fransız devriminde –devrimin yukarıda değindiğimiz iki farklı yönünden herhangi birine gönderme yaparak- kendi yaklaşımını destekleyecek birşeyler bulmuştur.

AŞILMASI AMAÇLANAN MODEL: FRANSIZ DEVRİMİ VE 20. YÜZYIL DEVRİMLERİ

Fransız devriminin etkisi sadece 19. yüzyıl ve Avrupa ile sınırlı kalmamış, 20. yüzyıl boyunca dünyanın çeşitli yerlerinde gerçekleşen devrimlerde toplumsal ve siyasal dönüşümün modeli olarak sunulmuştur. Bu durum, Fransız devriminin, François Furet'nin deyimiyle “ana devrim” olarak algılanması ve sunulması ile bağlantılıdır.

20. yüzyılda Fransız devrimi ile ilişkisi doğrultusunda değerlendirilen devrimlerden biri 1917 Rus devrimidir. Zaten, Furet, “ana devrim” tanım-lamasını Fransız ve Rus devrimleri arasında kurulan ilişkiyi açıklamak için kullanmaktadır. Avrupa'daki, ama özellikle Fransa'daki sol akımların yaklaşımına göre ilk devrimin, yani Fransız devriminin vaatlerinin gerçekleşebil-mesi için ikinci devrim elzemdir.²⁷ Böylece, Rus devrimi, ana devrim olan Fransız devriminin çocuğu olarak kabul edilmiştir.

Ancak, gözden kaçırılmaması gereken nokta “ana devrim”in, bir yandan takip edilmesi, diğer yandan farklılaşılması gereken bir referans sunduğudur. Nitekim, 1917 Rus devrimi “demokratik burjuva devrimini sosyalist devrime” dönüştürmeyi hedeflemektedir. Dolayısıyla, söz konusu olan; örnek alma, örneği aşma ve o örneği reddetme aşamalarını içeren bir süreçtir. 19. yüzyıldan beri Rus devrimcilerinin Fransız devrimine gönderme yap-

---

²⁷ Fransız devriminin vaatlerini gerçekleştirecek ikinci devrime ihtiyaç duyulması fikri ve bu fikrin Fransız devriminin tarihini yazanlar üzerindeki etkisi hakkında, François Furet, “Le catéchisme révolutionnaire”, *Penser la Révolution, a.g.e.*, s. 138 ve devamı, (makalenin ilk basımı, *Les Annales*, Sayı 2, Mart-Nisan, 1971). Fransız ve Rus devrimleri arasında kurulan bağlantıya eleştirel bir yaklaşım ve bu bağlantıdan hareketle iki devrimin kısa bir karşılaştırması için, aynı yazar, “1789-1917: aller et retour”, *La Révolution en débat, a.g.e.*, s. 155-188, (makalenin ilk basımı, *Débat*, Sayı 57, Kasım-Aralık 1989).

maları; 1905 Rus devriminin Fransız devriminden esinlenmesi gerektiğine dair inançları; fakat buna karşın, 1917 sonrasında Bolşeviklerin, Fransız devrimi ile Ekim devriminin benzer özellikleri taşıdığı yönündeki fikirleri reddetmeleri, bu süreci kanıtlar niteliktedir.²⁸

Çeşitli temel farklılıklar arz etmekle birlikte, bu iki devrim arasındaki ilişkiye benzer bir durum Osmanlı aydınlarının Fransız devrimi ile olan ilişkilerinde de görülür. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, özellikle de II. Abdülhamid iktidarı döneminde, Osmanlı muhaliflerinin temel referansı Fransız devrimidir. Ancak, Osmanlı muhaliflerinin Fransız devrimini -fikirselden ziyade- amaç değil ama- özellikle söylem düzeyinde ve simgesel açıdan model almalarına rağmen, Fransız devriminden farklı bir devrim gerçekleştirme ya da onu aşma arayışında olduklarını belirtmeliyiz. Bu arayışın en somut göstergesi kendi devrimlerini tanımlamak için kullandıkları "barışçıl devrim" tabiridir.

Barışçıl devrim sayesinde devrim ile terör arasındaki bağlantı koparılacak, yani devrimin, düzenin bozulup şiddetin hakim olduğu bir yapı oluşturması engellenecektir. Böylece, 1908 Jön Türk devrimi, Fransız devriminden farklı olacak ve hatta onu tamamlayacaktır.²⁹ Barışçıl devrim tanımlaması dışında, Fransız devriminin üçlü sloganına –özgürlük, eşitlik, kardeşlik- Osmanlı muhalifleri tarafından "bir de adalet" in³⁰ eklenmesi, Jön Türk devriminin kendisini Fransız devriminin devamına yerleştirirken, aynı zamanda ondan farklılaşma ve onu tamamlama arayışına somut bir göstergedir.

Kemalist devrime baktığımızda ise farklı bir durum görmekteyiz. Kemalist devrim de, hem Kurtuluş Savaşı dönemi hem de sonrasındaki köklü değişimler için Fransız devrimine yakınlığını belirtmektedir.³¹ Ancak, başta

---

²⁸ Rus devrimcilerinin Fransız devrimine yaklaşımları hakkında ayrıntılı bir çalışma için, Tamara Kondratieva, *Bolchevics et Jacobins*, Paris, Payot, 1989. Rus devrimcilerin, Fransız devrimini, devrimci süreci meşrulaştırmak için kullanmaları konusunda bkz., Alain Besançon, "La Russie et la Révolution française", *The French Revolution and the Creation of Modern Political Culture. The Transformation of Political Culture 1789-1848*, Cilt 3, Pergamon Press, 1989, s. 583.

²⁹ Osmanlı düşüncesinde genel olarak devrim fikrinin, özel olarak ise Fransız devriminin nasıl algılandığı ve bu algılamaların nasıl şekillendiği hakkında açıklamalar için, Özgür Adadağ, "Devrim – düzen ikileminde Osmanlı aydını", F. Ercan ve Y. Akkaya (ed.), *Kapitalizm ve Türkiye. Kapitalizm, Tarih ve Ekonomi*, Ankara, Dışnot yayınları, 2005, s. 113-135. Ayrıca, "Amaç değişim araç devrim: Son dönem Osmanlı düşüncesinde değişim fikri üzerine", *Muhafazakar Düşünce*, Sayı 5, 2005, s. 183-188.

³⁰ François Georgeon, "La Justice en plus: les Jeunes-Turcs et la Révolution Française", *ANKA*, Sayı 10, 1990, s. 20-32 (Bu makalenin Türkçe çevirisi *Muhafazakar Düşünce*'nin bu sayısında yer almaktadır.)

³¹ Ankara'da 14 Temmuz 1922'de Fransız devriminin kutlamaları için verilen yemekte konuşan Mustafa Kemal, Fransız devrimi ile Kurtuluş savaşı arasında özgürlük ve bağımsızlık kavramları üzerinden benzerlik kurmakta ve kendi mücadelelerinin en az Fransızlarınki kadar haklı olduğunu belirtmektedir. Bu konuşma için bkz., Paul Dumont ve Jean-Louis Bacqué-Grammont

Mustafa Kemal olmak üzere devrimin aktörleri ve savunucuları her fırsatta kendi devrimlerinin Fransız devriminden farklı olduğunu vurgulamaktadır.³² Ulusal egemenlik, laiklik, ulusun ve vatanın birliği ve bölünmezliği gibi, Fransız devrimi deneyimi ile oluşmuş siyasal yapı içinde önemli yer tutan kavramlar, Türk devrimi içinde Kemalist yorumları ile yer almaktadır.³³ Ayrıca, Fransız devriminin anahtar kavramlarından özgürlük, Kemalist devrim içinde, daha çok, iç ve dış düşmanlara karşı verilen savaş sonrasında elde edilen ulusal bağımsızlık anlamını içermiştir. Bu doğrultuda, Kemalist devrimin, 1789 ile başlayan süreci, Jön Türk devriminden farklı bir biçimde algıladığını söyleyebiliriz. Kemalist devrim için Fransız devrimi temel, fakat aşılması gereken bir referans değildir. Türk devrimi, kendisini Fransız devriminden farklı ama onunla aynı kulvarda görmektedir: Ondan esinlenmiştir, ancak o, kendi zamanının ve kendi ulusunun ihtiyaçlarına cevap vermektedir.

Bu örneklerden de gördüğümüz gibi farklı gelenekleri, farklı geçmişleri farklı siyasal amaçları olan farklı coğrafyalardaki devrimler Fransız devriminden etkilenmiş, ama neredeyse her seferinde bu farklılıkları yansıtmayı amaçlayan devrimler doğmuştur. Bu çerçevede vurgulanması gereken nokta, Fransız devriminin farklı ülkelerde iktidara muhalif olan ya da yeni bir siyasal yapı kurmak isteyen kişilere etkisinin fikirsel rehberlik kadar, hatta ondan daha çok, simgesel düzeyde olduğudur. Yani, Fransız devrimi sadece izlenilmesi gereken fikirler ve kurulması amaçlanan siyasal yapı olarak değil, aynı zamanda muhaliflerin eylemlerini meşrulaştırma aracı olarak kullanılmaktadır. Aslında tüm devrimci hareketler, geçmişte yaşanmış ve kendilerine dayanak sağlayacak, dolayısıyla eylemlerini meşrulaştırabilecek an-

---

(ed.), *La Turquie et la France à l'époque d'Atatürk*, Collection Turcica, 1981, s. 99-102. Diğer taraftan, cumhuriyetin ilanından sonraki dönemde Fransız devrimi üzerine yazılmış ya da başka dillerden çevrilmiş kitaplarda vurgulanan konu, gene Fransız devrimi ile Türk devrimi arasındaki bağlantıdır. Bu eserlerde Türklerin, Fransız devriminin derin anlamını kolayca kayrayabileceği, çünkü kendilerinin de benzer bir şekilde Ortaçağ kurumlarını yıkıp özgür düşünceyi hakim kıldıkları ve sınıraşan, örnek bir devrim gerçekleştirdikleri belirtilmektedir. Bazı örnekler için bkz. M. Nermi, "Çevirenin önsözü", Ernest Von Aster, *Fransız İhtilali'nin Siyasi ve İçtimai Fikirleri*, Ankara, Berikan yayınları, 2003, s. XVI (ilk basım, Hakimiyet-i Milliye matbaası, 1927). Kemalettin Şükrü, *Büyük Fransız İhtilali*, Kanaat kütüphanesi, 1931. Şükrü Kaya, "Çevirenin önsözü", A. Mathiez, *Fransız İhtilali*, İstanbul, Kanaat kitabevi, 1940. s. 5-16.

³² Mustafa Kemal 8 Mart 1928'de *Matin* gazetesine verdiği demeçte şunları söylemiştir: "Türk demokrasisi Fransa İhtilalinin açtığı yolu takip etmiş, lâkin kendisine has vasfı mümeyyizle inkişaf etmiştir. Zira her millet inkılâbını içtimai muhitinin tazyikat ve ihtiyacına tabi olan hal ve vaziyetine ve bu ihtilâl ve inkılâbın zamanı vukuuna göre yapar." Alıntılayan, Sami Özerdim, "Atatürk'ün devrim için söyledikleri", *Atatürk ve Devrim. Atatürkçü düşünce üzerine denemeler*, Ankara, Türk Tarih Kurumu basımevi, 1973, s. 11.

³³ Hamit Bozarslan, "L'impact de la Révolution française en Turquie (1876-1938)", *Le Trimestre du Monde*, Sayı 6, 1989, s. 123-124.

lar, olaylar, örnekler arar. Fransız devrimi, tam da bu anlamda kendisinden sonra gelen devrimlere örnek sunmuştur. Bu devrimin özellikle 20. yüzyıl devrimlerini etkilemedeki evrenselliği buradan gelir. Böylece, kavramlar eyelimi meşrulaştıracak sloganlara dönüşür. Söz konusu olan simgesel bir etkidir. Nitekim, 1906'da İran'da, 1908'de Osmanlı İmparatorluğu'nda, 1905 ve 1917'de Rusya'da, 1958'de Irak'da devrim süreçleri sırasında ya Fransız millî marşı olan *Marseillaise* söylenmiş, ya Fransız devriminin sloganları kullanılmış,³⁴ ama her halükârda bu devrim simgesel olarak varolmuştur.

SONUÇ

Neredeyse tüm devrimlerin, aktörleri ve halefleri tarafından evrensel ve gelecek devrimlere örnek teşkil edecek olaylar olarak sunulduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Kendi tarihimizden örnek vermek gerekirse hem Osmanlı dönemindeki Jön Türk devrimi, hem de Kemalist devrim bu iddiasıdadır. 1908 devrimi "Doğu'nun 1789'u" olarak sunulur: Nasıl ki Fransız devrimi Avrupa'yı aydınlatmışsa, Jön Türk devrimi de Doğu'yu ve İslam dünyasını aydınlatacaktır.³⁵ Kemalist devrim de özellikle sömürgelerde etkili olma iddiasındadır.³⁶

³⁴ Fransız devriminin simgesel açıdan kullanımına ilişkin örnekler için bkz., Bertrand Badie, "L'impact de la Révolution française sur les sociétés musulmanes: évidences et ambiguïtés", *Revue Internationale des Sciences Sociales*, Sayı 119, "Influences de la Révolution française", Şubat 1989, s. 7. Hamit Bozarslan, *Les courants de pensée dans l'Empire ottoman 1908-1918*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Paris, EHESS, 1992. Cilt 1, s. 122-124, not 566. Bu çerçevede, Marcel Ahano'nun Fransız devriminin Türkiye ve İran üzerindeki etkisine değinirken "etki" ve "imge" terimleri arasındaki ayrıma vurgu yaparak ikinci terimi kullanmayı önerdiğini belirtelim. Yazar, Fransız devriminin, bu iki ülkede, geçmişten seçilmiş parçaların alınarak, Türk ve İran toplumlarının imgeleminden hareketle, serbest bir şekilde yorumlandığını savunuyor ve bu doğrultuda Fransız devriminin "etki"sinden değil "imge"sinden bahsedilmesi gerektiğini belirtiyor. Marcel Ahano, "L'image de la Révolution française lors de la modernisation de l'Iran et de la Turquie contemporains", *Cemoti*, Sayı 12, Haziran-Aralık 1991, s. 5-6.

³⁵ Bahaddin Şakir, Jön Türk devriminden kısa bir süre sonra bu devrimin etkisini Fransız devrimi ile kıyaslayarak şunları yazmıştır: "Fransa inkılâb-ı kebîri nasıl Avrupa'yı gark-ı envâr-ı medeniyet etmiş ise, inkılâb-ı kebîr-i Osmanî de Şark'ı, bi'lhasa âlem-i İslamiyyet'i envâr-ı füyûzâtına müstağrak edecektir." Alıntı için bkz. Erol Şadi Erdiç, Faruk İlkan, "Şurâ'yı Ümmet'ten seçmeler", *Tarih ve Toplum*, Ağustos 1994, s. 38. Fransız yazarlar da Jön Türk devrimini Fransız devriminin Doğu'daki devamcısı olarak sunar. Jön Türk devrimini "Fransız devriminin kızı" olarak sunan bir örnek için bkz., René Pinon, "La Turquie nouvelle", *Revue des Deux Mondes*, Cilt 47, Eylül-Ekim 1908, s. 158. Burada gözden kaçırılmaması gereken nokta, Fransız yazarların, Jön Türk devrimi aracılığıyla kendi devrimlerinin evrenselliğini kanıtladıklarına olan inançlarıdır. Yani, Fransız devriminin evrensellik iddiası için somut bir destek bulmaktadırlar.

³⁶ Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türk devriminin ezilen milletlere örnek olacağı yönünde birçok fikir ifade edilmiştir. Bunlardan birine örnek olarak: "Fransız inkılâbı, Avrupada tesirini yapmışsa, Türk İnkılâbı da pek şumüllü bir surette Asyada büyük tesirler bırakmış ve bırakacak-

Bu evrensellik iddiaları devrimcilerin ve onların takipçilerinin tutkularını ifade etmek dışında somut bir gerçekliği de yansıtmaktadır. Aslında devrimler “evrensel tarihî olaylar”dır³⁷: Belirli bir tarihsel süreçten etkilenerek gerçekleşir ve kendilerini takip eden süreci ve devrimleri, hem fikrî hem de devrim sonrası ortaya çıkan kurumlar düzeyinde etkiler. Dolayısıyla, devrimler arasında bir etkileşim vardır ve bir devrim gerçekleştiği ülkenin sınırlarını aşır başka ülkelere model olabilir.

Bu çalışmada belirtmeye çalıştığımız gibi, buna en somut örnek Fransız devrimidir. Bu devrimin etkisinin evrenselliğini, akademik çalışmalara göz attığımızda da farkedebiliriz. Devrimler üzerine yapılan çalışmaların hemen hepsi Fransız devrimine değinmeden konuyu irdelemez. Hatta, Fransız devrimi, devrimlerin incelenmesinde “ideal tip” olarak alınır.³⁸ Diğer taraftan, 1989 senesinde, sadece devrimin gerçekleştiği ülkede değil dünyanın çok farklı yerlerinde bu devrimin 200. yılı için yapılan akademik çalışmaların çokluğu da Fransız devriminin evrensel yanını gösterir.³⁹ Bu tür çalışmaların çokluğu bir ihtiyaca cevap vermektedir, zira, farklı ülkelerdeki insanların Fransız devrimi ile ilgili ve bu devrimin kendi ülkeleri üzerindeki etkisi hakkında söyleyecekleri çok şey vardır.

---

tır.” Saffet Engin, *Kemalizm İnkılâbının Prensipleri*, İstanbul, Cumhuriyet matbaası, 1938, s. 35-36. Daha yakın tarihlî çalışmalarda da benzer fikirler savunulmaktadır: Salih Seçkin, *Atatürk Devrimleri'nin İslam Ülkelerindeki İzleri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, danışman Erol Cihan, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1994, s. 79-80. Bu arada, daha derinlikli bir çalışmada, Avrupa devletleri arasında kendine bir yer edinme amacı olan Türkiye Cumhuriyeti'nin, bu ülkelerle gerilime yol açabilecek sömürge rejimi altındaki Müslüman ülkelerde kendi modelini yayma amacından, resmi düzeyde kaçındığı belirtilmektedir. Bkz. François Georgeon, “Kémalisme et monde musulman (1919-1938): quelques points de repère”, İ. Gökalp ve F. Georgeon (ed.), *Kémalisme et monde musulman*, Cahiers du Groupe d'études sur la Turquie contemporaine, Sayı 3, 1984.

³⁷ Elbaki Hermassi, “Toward a Comparative Study of Revolutions”, *Comparative Studies in Society and History*, Nisan 1976, Cilt 18, Sayı 2, s. 212-218. Benzer bir yaklaşımla Fransız devrimini « dünya sistemi » içinde inceleyen analiz için bkz., Immanuel Wallerstein, “The French Revolution as a World-Historical Event”, Ferenc Fehér (ed.), *The French Revolution and the Birth of Modernity*, Univ. of California Press, 1990, s. 117-130.

³⁸ Crane Brinton, *The Anatomy of Revolution*, New York, Vintage Books, 1965 (1938). Bu çalışmada yazar, Fransız devrimi başta olmak üzere dört devrimden hareketle (İngiliz, Amerikan ve Rus devrimleri) diğer devrimlerin geçmesi gereken aşamaları belirlemeye çalışır, devrimleri bu aşamalara uygunlukları doğrultusunda değerlendirmektedir. Bu anlamda Fransız devrimini tüm devrimlerin analizi için ideal tip olarak kabul etmektedir.

³⁹ Fransız devriminin 200. yılında bu devrim üzerine farklı açılardan yapılan çalışmaların geniş bir tanıtımı için, *Recherches sur la Révolution. Un bilan des travaux scientifiques du bicentenaire*, Paris, La Découverte, 1989, özellikle “La Révolution et le monde” başlıklı kısım, s. 349 ve devamı.